

*Христов, Смерть Стаховича. Отрывки из книги 'Земные приметы', Чердачное и ин.)*³⁰.

Wracając jednak do zawartości tomu – należy podkreślić, iż jest to ciekawa pozycja warta uwagi ze strony badaczy literatury dokumentu osobistego, jak też tych, którzy zajmują się literaturą rosyjską. Problematyka zarysowana w niniejszym tomie wymaga z pewnością dalszego zgłębienia i niewątpliwie zostanie zgłębiona, albowiem powszechne zainteresowanie literaturą non-fiction rośnie z roku na rok, czego potwierdzeniem jest jej nadzwyczajny popyt na rynku książkowym ze strony czytelników, a też – co ilustruje niniejszy tom – naukowców w swoich pracach badawczych.

Elena Janczuk

Elena Janczuk, *Język poetycki Mariny Cwietajewej. Gra słów i sensów*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2013, 310 s.

Analizowana monografia poświęcona jest twórczości jednej z najwybitniejszych przedstawicielek literatury rosyjskiej srebrnego wieku. Twórczość Mariny Cwietajewej została przedstawiona w bardzo ciekawy i nowatorski sposób. Zagadnienia, wokół których autorka koncentrowała swoją uwagę, a które stanowią trzon jej pracy to przedstawienie: „poetyckiego «statusu» słowa i składni w ich wzajemnych relacjach” (s. 22). Analizie poddano unikalny system językowy Cwietajewej, który „w dużym stopniu jest jednocześnie sposobem na poznawanie świata oraz sposobem, w jaki można postrzegać rzeczywistość i ją budować” (s. 17). Zdefiniowano również czynniki stylistyczne, które „w sposób istotny wpłynęły na liczbę i charakter środków wyrazu” (s. 22) wraz z określeniem zakresu ich możliwości w języku poetyckim XX wieku. Jak podkreśla autorka jest to związane z cieszącą się coraz większym zainteresowaniem tendencją zwaną poezją słowa autonomicznego, która została przez nią opisana w sposób

³⁰ М. Цветаева, *Собрание сочинений...*, dz. cyt., t. 4, s. 418–543.

przejrzysty i obrazowy. Właśnie w kontekście poezji słowa autonomicznego, która jest istotą pracy, przedstawiono i zanalizowano najróżniejsze zjawiska językowe.

Na uwagę zasługuje fakt, że materiał źródłowy, z którego korzystała autorka, a który składa się z siedmiu tomów utworów poetyckich Mariny Cwietajewej, stanowi obecnie najpełniejsze ich wydanie.

Język poetycki Mariny Cwietajewej. Gra słów i sensów składa się z czterech rozdziałów, gdzie każdy z nich stanowi odrębny opis problemów powiązanych z głównym tematem. Rozdział pierwszy prezentuje najważniejsze kierunki i założenia przyjęte przy opracowaniu głównego tematu. Rozdział drugi to analiza właściwości funkcjonowania systemu syntaktycznego z uwzględnieniem akustycznych cech języka poetyckiego. Rozdział trzeci koncentruje się wokół właściwości idiosyntaktycznego użycia słowa, natomiast czwarty został poświęcony zagadnieniu korelacji słowa z charakterystycznymi konstrukcjami idioskładni poetyckiej Mariny Cwietajewej.

Problematyka zawarta w każdym rozdziale kształtuje się w następujący sposób.

W rozdziale pierwszym, na który składają się dwa podrozdziały *Poetycka koncepcja słowa Cwietajewej* i *Słowo a składnia* na uwagę zasługuje fakt, że autorka przedstawiła najważniejsze aspekty, które wpłynęły na kształtowanie się rosyjskiego języka poetyckiego, m.in. na rolę jaką odegrali w tym względzie akmeiści. Język poetycki Cwietajewej z pewnością można uznać za oryginalny i niepowtarzalny. Jest to poniekąd podyktowane jej głębokim odczuwaniem słowa, na które Elena Janczuk zwraca szczególną uwagę, przytaczając liczne argumenty, w tym słowa samej poetki: „Póki ktoś jest poetą – nie ma dla niego zatury w żywiole, wszystko bowiem oddaje go żywiołowi żywiołów: słowu” (s. 31). Dlatego też w pracy poświęcono wiele miejsca rozważaniom związanym z poezją słowa autonomicznego, u której podstaw leży odkrycie i określenie nowego miejsca dla słowa i uczynienia go centrum i celem twórczości. W konsekwencji przedstawione zostały również różnice pomiędzy poezją klasyczną a nową.

Rozpatrując twórczość Cwietajewej z punktu widzenia poezji słowa autonomicznego, zrozumiałe stają się zaprezentowane przykłady nieprawidłowości, niewytłumaczalności idioskładni poetki z systemem składni rosyjskiego języka naturalnego. Jak podkreślono, dążenie do pokonania

gramatyki przez Cwietajewą, w tym właśnie składni, stanowi jedną z ważniejszych cech jej poezji, co poparte zostało nie tylko wyczerpującą analizą materiału językowego, ale równie bogatą literaturą przedmiotu. Wymieniono najważniejsze cechy idioskładni poetki, które analizowane są w dalszej części monografii, a do których należą: paralelizm, związki asocjatywne, rozmaite współbrzmienia, nowe wykorzystanie zwrotów imiesłowowych i imiesłowów przysłówkowych. Pozwoliło to autorce pójść krok dalej i wyodrębnić aspekty idiolektu poetyckiego Cwietajewej, stanowiące element rozważań w dalszych rozdziałach, które są rezultatem przeprowadzonej przez nią analizy materiału.

W rozdziale drugim, na który składają się trzy podrozdziały: *Wstępne uwagi odnośnie do struktury słowa Cwietajewej*, „*Muzyka*” poezji i *Powtórzenie fonologiczne jako idiosyntaktyczny środek łączenia wyrazów* poruszono przede wszystkim bardzo ciekawą kwestię „muzyki” w poezji Cwietajewej. Ponownie, analiza autorki poprzedzona jest rozważaniami na temat rytmu, który w poezji poetki „stanowi tło, stwarza właściwe warunki, dzięki czemu w ogóle staje się możliwe działanie dodatkowych gramatycznych i syntaktycznych środków w poezji” (s. 65). Rozpatrzona została również kwestia de Saussure’owskiego rozgraniczenia strony oznaczanej (*signifié*) i strony oznaczającej (*signifiant*), która odegrała istotną rolę w żywych, na początku XX wieku, rozważaniach na temat słowa.

Elena Janczuk zwraca szczególną uwagę na fakt, że w poezji Cwietajewej występują nowe, skomplikowane korelacje między stroną akustyczną a znaczeniową i aby nie być gołosłowną przytacza na to szereg ciekawych przykładów, opatrzonych własnym komentarzem. Jak sama pisze „akustyczna ze swej natury poezja Cwietajewej oddziałuje charakterem i niepowtarzalnością melodii, oryginalnością brzmienia pojedynczego wiersza” (s. 74) i przedstawia ogólne tendencje, zaobserwowane w trakcie badania materiału językowego takie jak brzmienie, intonacja czy akcent. Naświetla również te kwestie, które w jej opinii, mogłyby stać się przedmiotem dalszych badań nad poezją Cwietajewej.

Szereg ciekawych spostrzeżeń przedstawia autorka w odniesieniu do systemu fonologicznego poezji Cwietajewej. Przytacza szereg przykładów na powtórzenia fonologiczne, które są niezwykle różnorodne, podkreślając ich osobliwości, jak również bogato ilustrując relacje wzajemnego oddziaływania powtórzenia fonologicznego i składni. Jak podkreśla sama autorka: „oddziaływanie to stanowi poszczególny przypadek głównego

konfliktu – między słowem a składnią” (s. 98). Dlatego też, obficie została przedstawiona różnorodność podobieństw dźwiękowych w poezji Cwietajewej, co pozwoliło uchwycić tę niezwykłą „muzykę”, na którą wielokrotnie zwraca uwagę autorka w każdym z przytoczonych przez siebie wierszy.

W rozdziale trzecim, również składającym się z następujących trzech podrozdziałów: *Zabawa w „sąsiedztwo”*, *Częściowa dekodyfikacja i degramatyzacja języka naturalnego* oraz *Paralelizm jako środek wzmocnienia wartości znaczeniowej słowa*, uwaga autorki koncentruje się wokół takich chwytów składniowych, jak przerzutnia i inwersja, gdzie osobno rozpatrywany jest jej wariant bezpośredni i niebezpośredni. Przedstawiono również liczne przykłady, gdzie oba chwytów stosowane są w wierszu jednocześnie, co dodatkowo wzmacnia i nadaje mu szczególny ładunek intonacyjny. Jest to, jak trafnie zauważa autorka, manipulacja usytuowaniem słowa, która stała się jednym z najbardziej charakterystycznych zabiegów stosowanych przez poetkę. Jej zastosowanie stało się: „naturalnym środkiem syntaktycznym idiolektu Cwietajewej, nadającym tekstom poetyckim właściwości mowy potocznej i wewnętrznej” (s. 162).

Takie zastosowanie chwytów składniowych podyktowane jest podkreślanym niejednokrotnie na stronach monografii, dążeniem Cwietajewej do wyzwolenia słowa. Dowodem na potwierdzenie takiego postulatu jest przedstawienie obok powyżej wspomnianych środków, szeregu środków idiosyntaktycznych związanych z dekodyfikacją, degramatyzacją i deautomatyzacją związków syntaktycznych. To wszystko świadczy o innowacyjnym charakterze poezji Cwietajewej, który opiera się głównie na tworzeniu nowych „stosunków językowych” (s. 163). Jak trafnie zaznacza autorka, na podstawie przeprowadzonej analizy materiału leksykalnego: „Cwietajewa w tekście poetyckim osiągnęła z jednej strony maksymalny stopień wzajemnego oddziaływania elementów strukturalnych [...], a z drugiej – maksymalny stopień swobody w relacjach składników, skojarzenia odległych zjawisk, tworzenia niezwykłych związków wyrazowych” (s. 163).

Elena Janczuk zwraca także uwagę, że łamanie zasad gramatycznych dotyczy również, choć w mniejszym stopniu, związków frazeologicznych, kancelaryzmów oraz znanych cytatów. Jak podkreśla, analizując wybrane przykłady, proces defrazeologizacji polega przede wszystkim na reorganizacji znaczenia stałych związków i użyciu dosłownych znaczeń poszczególnych składników frazeologizmu. Ponieważ w centrum uwagi poetki,

a tym samym autorki monografii, znajduje się słowo z uwzględnieniem jego znaczeń dosłownych i przenośnych, kolejnym przedmiotem rozważań jest paralelizm, który służy wzmocnieniu wartości znaczeniowej słowa. Na stronach monografii skoncentrowano się, poddając wnikliwej analizie, na dwóch jego odmianach: powtórzeniach leksykalnych i syntaktycznych, które wyrażane są poprzez całkowitą i częściową zbieżność powtarzających się składników. Zdaniem autorki, pozycja powtórzenia leksykalnego pozwala na odkrycie w słowie nowych płaszczyzn i odcieni znaczeniowych. Jednakże, wnikliwa i szczegółowa analiza wierszy, pozwoliła Elenie Janczuk nie tylko dodatkowo wyróżnić powtórzenia czysto syntaktyczne, ale i powtórzenia składniowe niepełne, co niewątpliwie stanowi istotny wkład autorki w badania nad twórczością Cwietajewej i to nie tylko na płaszczyźnie językowej. Dalej, jak zauważa autorka podając liczne przykłady, powtórzeniu syntaktycznemu może towarzyszyć powtórzenie leksykalne, jak i powtórzenie czysto syntaktyczne.

Analizowane zjawisko pozwoliło jednoznacznie stwierdzić, że „mechanizm strukturalny «formalny» w języku poetyckim dąży do bycia mechanizmem semantycznym” (s. 202), co po raz kolejny dowodzi innowacyjnego charakteru poezji Cwietajewej.

W rozdziale czwartym i jego trzech podrozdziałach: *Konstrukcje bezczasownikowe*, *Słowo jako apostrofa* i *Intonacyjno-syntaktyczne środki wyodrębniania słowa*, autorka z kolei dowodzi, że: „specyfika świata poetyckiego Cwietajewej wywiera wpływ na dobór i wykorzystanie konstrukcji umożliwiających przekaz informacji uniwersalnych” (s. 293). Jej zdaniem, warunki te najlepiej spełniają konstrukcje bezczasownikowe. Przedstawione przez Elenę Janczuk przykłady zdań bezczasownikowych są po raz kolejny świadectwem wpływu tendencji poezji słowa autonomicznego, aby wzmocnić wartość znaczeniową słowa poprzez: „koncentrowanie maksimum informacji w minimalnych jednostkach mowy. [...] W danym przypadku słowo, otrzymując status zdania w tekście poetyckim, maksymalnie eksploatuje swój potencjał i staje się środkiem przekazu sensów uniwersalnych, często nieodniesionych do planu czasowego” (s. 246).

Mistrzostwo i kunszt Cwietajewej w dziedzinie estetycznego przeobrażenia ustnej mowy spontanicznej w poetycką, znalazły swoje odzwierciedlenie zwłaszcza, o czym pisze Elena Janczuk, w zastosowaniu eliptycznych konstrukcji bezczasownikowych. Dowodem na dogłębną znajomość problematyki w tej kwestii jest wyodrębnienie przez autorkę odpowied-

nich modeli w zależności od rodzaju konstrukcji eliptycznych, które są niezmiernie bogate. Autorka ponownie podkreśla, że tego typu konstrukcje są właściwe poezji słowa autonomicznego. Dzięki nim, widoczna jest plastyczność środków językowych, jak również tworzone są nowe znaczenia bądź odżywają te stare, już zapomniane. Mimo, iż elipsa nie jest głównym chwytem stosowanym przez Cwietajewą, to zdaniem autorki z pewnością jest jedną z najbardziej charakterystycznych cech idiolektu poetki.

Obok konstrukcji beczasownikowych, na łamach pracy analizowany jest również taki środek artystyczny jak apostrofa. Została ona wyróżniona ze względu na dodatkowe funkcje i możliwości, których nabiera w utworach Cwietajewej. Mianowicie, dzięki osłabieniu funkcji adresacji zostaje wzmocniona funkcja nominacji i charakteryzacji. Czytając zamieszczone przez autorkę przykłady apostrofy nie sposób się z nią nie zgodzić, że pozwala ona: „na swoiste poetyckie postrzeganie rzeczy, zjawisk, wydarzeń, wreszcie całej rzeczywistości oraz na wyrażanie emocjonalnego stosunku do nich poprzez nawiązanie bezpośredniego z nimi kontaktu” (s. 294). Zastosowanie tego środka po raz kolejny wskazuje na swobodę syntaktyczną tak charakterystyczną dla poezji Cwietajewej.

Kolejną kwestią i zarazem ostatnią, jaką porusza Elena Janczuk są intonacyjno-syntaktyczne środki wyodrębniania słowa, do których należy: wyodrębnienie, odosobnienie i wtrącenie. Szereg przykładów na każdy z tych elementów pozwala stwierdzić autorce, że zarówno wyodrębnienie, jak i odosobnienie pozwalają na wyróżnienie istotnych odcinków tekstu w sposób intonacyjny i semantyczny, zaś struktury wtrącone: „pozwalają zarówno wzmacniać wartość znaczeniową intonacyjnie wyróżnionych odcinków, jak i tworzyć drugi plan komunikatu, który niekiedy okazuje się kluczowy dla interpretacji tekstu” (s. 294).

Reasumując rozważania na temat niniejszej monografii, należy zauważyć kilka istotnych kwestii, które niewątpliwie świadczą, że struktura pracy została dokładnie przemyślana. Tematem przewodnim, wielokrotnie podkreślanym w pracy, jest konflikt między słowem a składnią, który zajmuje centralną pozycję w języku poetki. System idioskładni Cwietajewej określony jako innowacyjny, został w związku z tym dogłębnie zbadany i zanalizowany.

Postulat Eleny Janczuk, zgodnie z którym poezja Cwietajewej dąży do poezji słowa autonomicznego, gdzie najważniejsze miejsce zajmuje słowo jako takie, został przez nią w pełni uzasadniony i udowodniony w przed-

stawionym i szczegółowo opisanym materiale językowym. Co prawda autorka zaznacza, że obiektem badań poezji może być zarówno dźwięk, sylaby, słowa, syntagmy, jak i zdania, to jednak konstruktywnym jej centrum pozostaje słowo: „otoczenie syntaktyczne istnieje na służbę słowu. Jest swego rodzaju tłem, na którym słowo szuka i znajduje te pozycje, w których może maksymalnie odsłonić swoje możliwości potencjalne” (s. 290).

Mówiąc o materiale językowym należy stwierdzić, że autorka wykonała ogromną pracę, badając utwory Cwietajewej, posiłkując się bardzo bogatą literaturą przedmiotu, która z pewnością zasługuje na uwagę. Niewątpliwie Elena Janczuk w badaniach nad twórczością Cwietajewej wykazała się dużą skrupulatnością, dokładnością i znajomością wspomnianej literatury. Rozważania poprzedzone są zwięzłym opisem stanu badań i osiągnięć naukowych, przy czym z różnych punktów widzenia. Praca jest przez to tym ciekawsza, że może stanowić obiekt zainteresowań nie tylko literaturoznawców, ale i językoznawców.

Z pewnością dużym atutem pracy jest fakt, że Elena Janczuk korzystała nie tylko z gotowych tłumaczeń poezji Cwietajewej, ale i sama przetłumaczyła wiele badanych przez siebie wierszy, a biorąc pod uwagę przedstawione cechy poezji Cwietajewej jest to niesłychanie trudne, aby wiernie oddać nastrój wiersza, jego „muzykę”. Na uwagę zasługuje również fakt, że będący kluczem niniejszej monografii wyraz *słowo*, pojawia się w tytule każdego rozdziału, co dodatkowo świadczy o dużej spójności pracy, przemyślanej kompozycji i konsekwentnym prowadzeniu tematu wokół poezji słowa autonomicznego i syntaktycznej swobody w poezji Cwietajewej.

Powyższe spostrzeżenia dotyczące pracy Eleny Janczuk stanowią jedynie przegląd najważniejszych, poruszonych przez autorkę aspektów, które zostały przedstawione w bardzo ciekawy i nowatorski sposób, zilustrowany licznymi przykładami. Pozwala to sądzić, że również nie naukowiec z zacięciem odda się lekturze tej monografii, o której śmiało można powiedzieć, że występuje na pograniczu literatury i języka.

Joanna Wasiluk